

УДК 343.97:343.77

Yu. Turlova

ON THE ISSUE OF THE METHODOLOGY FOR RESEARCH OF THE ENVIRONMENTAL CRIME DETERMINANTS

Ю.А. Турлова,
*кандидат юридичних наук,
старший радник юстиції,
докторант відділу проблем кримінального права,
кримінології та судоустрою
Інституту держави і права ім. В.М. Корецького
Національної академії наук України
м. Київ*

ДО ПИТАННЯ МЕТОДОЛОГІЇ ДОСЛІДЖЕННЯ ДЕТЕРМІНАНТ ЕКОЛОГІЧНОЇ ЗЛОЧИННОСТІ

Постановка проблеми. Стрімкий розвиток цивілізації в останні десятиліття ставить перед усіма державами світу потужні екологічні виклики. Наявна кризова екологічна ситуація в Україні істотно зумовлена наслідками масштабної екологічної злочинності, небезпечність якої пов'язана не тільки з існуванням доволі високого рівня екологічних злочинів, до яких належать різноманітні форми злочинних посягань на навколишнє середовище та його окремі елементи, але й зміни характеру екологічної злочинності. До таких змін варто віднести її комерціалізацію, професіоналізацію, наявність корупційних і транснаціональних зв'язків, що свідчить про трансформацію екологічної злочинності в більш організовані форми.

Очевидно, що для ефективної протидії цьому феномену насамперед необхідно мати чіткі уявлення про його сучасний стан і детермінуючі чинники. Саме тому необхідною передумовою наукового дослідження проблем протидії екологічній злочинності в Україні, зокрема й щодо її детермінант, має бути визначення методологічних засад його проведення.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У сучасній вітчизняній кримінологічній літературі теоретичні проблеми детермінації злочинності стали предметом дослідження на рівні монографій і докторських дисертацій у пра-

цях А.М. Бойка [1] та С.І. Нежурбіди [2]. Питання, що стосуються особливостей детермінації екологічної злочинності, аналізували такі українські вчені, як Н.Г. Іванова, Т.В. Корнякова, О.В. Мельник, Г.С. Поліщук та інших науковці.

Водночас, визнаючи важливість праць зазначених авторів, вважаємо дослідження детермінаційного комплексу екологічної злочинності, зокрема методології такого дослідження, актуальним і вартим поглибленого вивчення.

Метою дослідження є аналіз загальнотеоретичних і методологічних проблем детермінації злочинності в українській кримінології та застосування обраного методологічного інструментарію до об'єкта дослідження — екологічної злочинності.

Основні результати дослідження. Проблема детермінації злочинності загалом, окремих її видів і конкретного злочину зокрема є однією з центральних у кримінології. Можна сказати, що вся історія кримінології як науки є спробою дати відповідь на цю проблему. Важливість розв'язання даної проблеми полягає в тому, що без цього практично неможливе ефективне запобігання злочинності.

Разом з тим наші уявлення про предмет дослідження, зокрема про екологічну злочинність та її детермінанти, залежні від нашого методологічного підходу, від того, як ми розуміємо та вивчаємо ці явища. Глибина теоретичного осмислення феномену екологічної злочинності та її детермінаційного комплексу значною мірою залежить від методологічного інструментарію дослідження, оволодіння широким спектром методів вивчення явищ навколишньої дійсності, пошуку адекватних сутності явищ прийомів і методів дослідження.

Обрання автором певної методології наукового дослідження завжди є одним із найбільш відповідальних етапів його проведення, адже постійне оновлення та відкриття нових концепцій, парадигм, ідей зумовлює і зміни відповідних засобів пізнання нового, тобто методології пізнання.

Як відомо, методологія будь-якої науки, у тому числі й кримінології, має важливе значення, адже вона завжди прив'язується до предмета дослідження і визначає надійність і достовірність його результатів. Як теорії детермінації злочинності, так і методи її дослідження характеризуються надзвичайною чисельністю, різноманітністю та швидкозмінністю. На думку Я.І. Гілінського, це зумовлено складністю (а частіше неможливістю) виокремлення причинно-наслідкового зв'язку з усієї сукупності взаємодій навіть у фізичних та біологічних системах, не кажучи вже про соціальні, а також тим, що злочинність не має природних кордонів у реальності, а є соціальним конструктом [3, с. 156].

Визнаючи важливість досліджень і узагальнень існуючих детермінаційних теорій, зауважимо, що однією з фундаментальних праць останніх років, в якій ґрунтовно досліджуються зазначені питання, є праця С.І. Нежурбіди. У ній зокрема систематизовано доктринальні погляди на причини злочинів античних філософів, представників науково-філософських течій різних періодів, надано характеристику феноменології вчення про причинність злочинності й охарактеризовано еволюцію теорій причин злочинності, а також з використанням методологічних основ теорії злочинної установки запропоновано її інструментарій для розкриття механізму спричинення шкоди охоронюваним суспільним цінностям [4, с. 31].

Водночас, як справедливо зауважує Ю.В. Орлов, фундаментальні питання криміногенної детермінації, які стосуються інтерпретації емпіричної інформації, візуалізації зв'язків між явищами й процесами, ідентифікації їх із проявами сутності злочинності перебувають на орбіті конкурування різних методологій, зростаюча кількість яких, на жаль, не забезпечується аналогічною тенденцією щодо їх якості. В низці випадків це є причиною теоретично необґрунтованого в достатній мірі перенесення окремих філософських напрямів в площину кримінологічних досліджень [5, с. 329].

Зауважимо, що загальнофілософське поняття детермінізму відображає залежність певних речей у їх існуванні, а також їх трансформацію під впливом певних факторів, тобто будь-яких інших явищ (подій, процесів тощо). Таке відношення детермінації пов'язане з уявленням про закономірний характер існування і зміни дійсності, адже саме поняття закономірності підтверджує ту думку, що все існуюче і все виникає у світі зумовлено стійко діючими факторами [6, с. 31].

Найчастіше терміном «детермінанти злочинності» у науковій літературі охоплюються причини та умови вчинення злочинів. При цьому, виходячи з філософського тлумачення терміна «причина», певне явище (процес, подія) може називатися причиною іншого явища (процесу, події), якщо перше передує другому в часі та є необхідною умовою виникнення та розвитку другого явища. На думку О.М. Джужі, причинами злочинності є такі процеси і явища, що породжують злочинність як свій безпосередній наслідок, а умовами злочинності слід вважати такі об'єктивні обставини суспільної дійсності, які самі по собі не породжують злочинність, але «відкривають шлях» для дії причин, полегшують настання суспільно небезпечних наслідків [7, с. 79–80].

В.М. Кудрявцев зазначає, що умови в сукупності з причинами створюють так звану повну причину того чи іншого явища [8, с. 17].

Водночас питання, що саме слід вважати причинами та умовами вчинення злочинів, у кримінології не знайшло свого однозначного трактування. Поширеною є позиція, відповідно до якої під ними розуміють соціально-психологічні детермінанти, що включають елементи економічної, політичної, правової та побутової психології на різних рівнях суспільної свідомості [9, с. 44].

Не погоджуючись з визначенням дефектів психології причинами вчинення злочинів, О.М. Костенко цілком справедливо вказує на помилковість такої конструкції: детермінуючі поведінку потреби, мотиви, інтереси Н.Ф. Кузнецова розглядає як елементи людської психології і у зв'язку з цим ототожнює «регулятор діяльності» і «причину діяльності», вважаючи, що свідомість є «регулятором, причиною діяльності». Насправді ж, потреби, мотиви, інтереси, спонукаючи людину до діяльності, відображаються при цьому в психіці та стають «ідеальними силами». Ці «ідеальні сили», будучи елементами психології, регулюють поведінку, що детермінується потребами, мотивами, інтересами. Самі ж вони, відображаючись у психіці людини, не перестають бути елементами «предметного буття людини» і детермінувати її поведінку [10, с. 20–21]. Погляди щодо сутності детермінант злочинності були розвинені О.М. Костенком у межах концепції соціального натуралізму [11].

Водночас на суттєві недоліки такого підходу щодо розуміння детермінант злочинності вказує О.Л. Тимчук, який вважає, що зазначена теорія ґрунтується на сумнівній методологічній базі, а також змішує детермінанти злочинності та причини окремого злочину [12, с. 94].

Дещо подібною до детермінаційно-регулятивної моделі кримінальної поведінки О.М. Костенка є позиція В.М. Кудрявцева, який серед причин та умов злочинності виділив суб'єктивні й об'єктивні. Суб'єктивні причини, у його розумінні, — це певні елементи соціальної психології, що суперечать ідеології суспільства і знаходять своє вираження у спотворених потребах, інтересах, цілях, мотивах, моральних цінностях і правосвідомості осіб, які вчиняють правопорушення. Об'єктивні причини — це певні суперечності у суспільному житті, економічних і соціальних відносинах людей. Суб'єктивні умови — це демографічні й соціально-психологічні особливості населення (риси характеру, вік, стать тощо). Об'єктивні умови — це недоліки організаційного і технічного порядку, що підтримують, а інколи й живлять дію суб'єктивних і об'єктивних причин правопорушень [8, с. 126].

Визначаючи методологічні засади аналізу детермінант екологічної злочинності, зауважимо, що ми поділяємо позицію науковців, які вважають найбільш ефективною для вивчення детермінаційного комплексу злочинності методологію, що ґрунтується на положеннях діалектичного детермінізму та, відповідно, розглядає детермінацію злочинності як системний феномен.

Саме ця система способів, методів світобачення й пізнавальної діяльності забезпечує можливість здійснення синтезу тези й антитези та в результаті сформулювати комплексне бачення детермінації злочинності, яка виявляється безперервним процесом, рухом соціальної матерії. Феноменологія цього процесу ґрунтується на системному компонуванні наукових концепцій, теорій детермінації, що виражають ті чи інші аспекти генези кримінальних практик як діалектичної антитези. Зворотна ж інтенція до тези здійснюється через синтез емпіричного й теоретичного, особливого й загального та виводить на розуміння сутності, тобто тези (за Г.В. Ф. Гегелем — «речі в собі») про детерміністичну природу злочинності. Останнє має слугувати інформаційним базисом кримінально-превентивної системи, до якого інтегруватиметься інформація іншого роду — про функціональні спроможності об'єктів протидії злочинності, кримінологічний прогноз тощо [5, с. 329].

Отже, ґрунтуючись на зазначених методологічних поняттях, розглянемо особливості детермінації екологічної злочинності.

Застосування методів діалектичного детермінізму до предмета дослідження дає змогу визначити певні концептуальні положення щодо сутності екологічної злочинності та її детермінант:

- екологічна злочинність є соціальним і масовим явищем, відтак її детермінація має опосередкований, ймовірнісний характер;
- екологічна злочинність аналізується у взаємодії та взаємозалежності з іншими явищами і процесами, у тому числі й різними формами соціальної патології;

- одночасно з різноманітними соціальними явищами вивчається і особа екологічного злочинця як продукт суспільного розвитку;
- важливим є вивчення екологічної злочинності та її детермінант в динаміці, а також їх прогнозування;
- необхідним є врахування різного впливу соціальних явищ на злочинність, їх взаємодія та суперечності, адже запобіжна діяльність — це не тільки усунення негативних чинників, але й стимулювання позитивних факторів, їх розвиток і заохочення.

При цьому варто також звернути увагу на застосування методу факторного аналізу, тобто комплексного, диференційованого дослідження соціального середовища та екологічної злочинності на рівні взаємозалежних сукупностей.

Зважаючи на те, що взаємозв'язки між злочинністю та її детермінантами мають не динамічний, а статистичний кореляційний характер, у науковій літературі обґрунтовується застосування в кримінологічних дослідженнях методу парної кореляції, що дає змогу виявити залежності між явищами. За допомогою таких досліджень можливим є встановлення наявності детермінуючих зв'язків злочинності (а також їх щільності) з такими явищами, як рівень безробіття в регіоні, характер виробничої діяльності, середній рівень доходів, міграція, урбанізація, соціальна та вікова структура населення тощо [13, с. 80].

Не заперечуючи щодо справедливості наведених міркувань, зауважимо, що результатом факторного аналізу є лише констатація того, що злочинність і певні явища взаємопов'язані. Такий підхід характерний для позитивістів (вчених, які заперечують можливість пізнання глибинної сутності взаємозв'язку явищ). Детально досліджуючи характер залежності (пряма або зворотна), вимірюючи величину зв'язку (коефіцієнт кореляції), позитивісти не досліджують сам механізм причинної зумовленості, який залишається для них чорним ящиком [14, с. 30].

Водночас, незважаючи на недостатність факторного аналізу, його застосування є доцільним у випадку, якщо відбувається не ізолювано, а у сукупності з якісним аналізом детермінаційного комплексу.

Аналіз злочинності, у тому числі й екологічної, та її детермінант з позицій діалектичного детермінізму надає можливість більш повно визначити детермінуючі зв'язки. Отже, вважаємо найбільш ефективною для вивчення детермінаційного комплексу екологічної злочинності методологію, що ґрунтується на положеннях діалектичного детермінізму, та включає: поєднання факторного аналізу з якісним; узагальнення та диференціацію детермінуючих факторів. Схожі питання детермінаційного комплексу злочинності розглядаються і в зарубіжній науковій літературі [15—18], але це потребує більш детальнішого вивчення та дослідження не в одній науковій статті.

Висновки. Проведене дослідження засвідчує, що передумовою наукового дослідження особливостей детермінації екологічної злочинності в Україні має бути визначення методологічних засад його проведення. Найбільш продуктивним і виваженим є підхід, що ґрунтується на методології діалектичного детермінізму. Застосування його методів до предмета дослідження дає змогу

визначити певні концептуальні положення, що стосуються сутності екологічної злочинності та її детермінант.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. *Бойко А.М.* Детермінація економічної злочинності в Україні в умовах переходу до ринкової економіки (теоретико-кримінологічне дослідження): монографія / А.М. Бойко. — Львів : ЛНУ ім. Івана Франка, 2008. — 380 с.
2. *Нежурбіда С.* Етіологія злочину : Теорії, аналіз, результат : монографія / С. Нежурбіда. — Чернівці : Друк Арт, 2013. — 432 с.
3. *Гилинский Я.И.* Криминология: теория, история, эмпирическая база, социальный контроль: курс лекций / Я.И. Гилинский. — СПб. : Питер, 2009. — 504 с.
4. *Нежурбіда С.І.* Кримінологічне вчення про причинність злочинності: автореф. дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.08 / С.І. Нежурбіда. — К., 2015. — 34 с.
5. *Орлов Ю.В.* Політико-кримінологічна теорія протидії злочинності : монографія / Ю.В. Орлов. — Харків : Діса плюс, 2016. — 656 с.
6. *Аскин Я.Ф.* К вопросу о категориях детерминизма / Я.Ф. Аскин // Современный детерминизм и наука : сб. ст. — Новосибирск : Наука, Сиб. отд-ние, 1975. — Т. 1. — С. 31—34.
7. Курс криминології : підруч. : у 2 кн. / [Джу́жа О.М., Михайленко П.П., Кулик О.Г. та ін.] ; за заг. ред. О.М. Джу́жі. — К. : Юрінком Інтер, 2001. — Кн. 1 : Загальна частина. — 2001. — 352 с.
8. *Кудрявцев В.Н.* Генезис преступления. Опыт криминологического моделирования / Кудрявцев В.Н. — М. : ФОРУМ-ИНФРА-М, 1998. — 215 с.
9. *Кузнецова Н.Ф.* Проблемы криминологической детерминации / Кузнецова Н.Ф. ; под ред. В.Н. Кудрявцева. — М. : Изд-во Моск. ун-та, 1984. — 200 с.
10. *Костенко А.Н.* Принцип отражения в криминологии (системное исследование психологического механизма криминального поведения) / Костенко А.Н. — К. : Наук. думка, 1987. — 124 с.
11. *Костенко О.М.* Модернізація доктрини сучасної криминології у парадигмі соціального натуралізму / О.М. Костенко // Вісник Асоціації кримінального права України. — 2014. — № 1(2). — С. 190—208.
12. *Тимчук О.Л.* Окремі аспекти проблеми детермінації злочинності у сучасній українській криминології / О.Л. Тимчук // Науковий вісник Херсонського державного університету. — 2016. — Випуск 6. Том 3. — С. 91—95.
13. *Поліщук Г.С.* Деякі питання методології аналізу детермінант злочинності / Г.С. Поліщук // Кримінологічна теорія і практика: досвід, проблеми сьогодення та шляхи їх вирішення : Тези доповідей наук.-теор.конф. (м. Київ, 20 березня 2014 року) / Ред. кол. В.В. Коваленко, В.В. Черней, О.М. Джу́жа, В.В.Василевич та ін. — К. : Національна акад. внутр. справ, 2014. — 354 с.
14. *Иншаков С.М.* Криминология: Учебник / С.М. Иншаков. — М. : Юриспруденция, 2000. — 432 с.
15. *Ed. By Clutterbuck R.* The future of political violence: Destabilization, disorder & terrorism / Ed. By Clutterbuck R. — Basingstoke. — L. : Macmillan, 1986. — XV. — P. 21—24.
16. *Buckelew A.H.* Terrorism & the American response / Buckelew A.H. — San Rafael (Cal.): MIRA, 1984. — IV. — P. 18.
17. *Bell J.* A time of terror: how democratic societies respond to revolutionary violence / Bell J. N. Y. : Basic Books, 1978. — P. 57.

18. *Zazworka G.* Psychologische Kriegsführung / *Zazworka G.* — Berlin, 1962. — S. 530.

REFERENCES

1. *Boiko A.M.* Determinatsiia ekonomichnoi zlochynnosti v Ukraini v umovakh perekhodu do rynkovoi ekonomiky (teoretyko-kryminolohichne doslidzhennia): monohrafiia / *A.M. Boiko.* — Lviv : LNU im. Ivana Franka, 2008. — 380 s.
2. *Nezhurbida S.* Etiolohiia zlochyntu : Teorii, analiz, rezultat : monohrafiia / *S. Nezhurbida.* — Chernivtsi : Druk Art, 2013. — 432 s.
3. *Gilinskij Ja.I.* Kriminologija: teoriia, istorija, empiricheskaja baza, social'n'ij kontrol': kurs lekcij / *Ja.I. Gilinskij.* — SPb. : Piter, 2009. — 504 s.
4. *Nezhurbida S.I.* Kryminolohichne vchennia pro prychnnist zlochynnosti: avtoref. dys. ... d-ra yuryd. nauk: 12.00.08 / *S.I. Nezhurbida.* — K., 2015. — 34 s.
5. *Orlov Yu.V.* Polityko-kryminolohichna teoriia protydii zlochynnosti : monohrafiia / *Yu.V. Orlov.* — Kharkiv : Disa plus, 2016. — 656 s.
6. *Askin Ja.F.* K voprosu o kategorijah determinizma / *Ja.F. Askin* // *Sovremennij determinizm i nauka : sb. ct.* — Novosibirsk : Nauka, Sib. otd-nie, 1975. — T. 1. — S. 31–34.
7. Kurs kryminolohii : pidruch. : u 2 kn. / [Dzhuzha O.M., Mykhailenko P.P., Kulyk O.H. ta in.] ; za zah. red. O.M. Dzhuzhi. — K. : Yurinkom Inter, 2001. — Kn. 1 : Zahalna chastyna. — 2001. — 352 s.
8. *Kudrjavcev V.N.* Genezis prestuplenija. Opyt kriminologicheskogo modelirovanija / *Kudrjavcev V.N.* — M. : FORUM-INFRA-M, 1998. — 215 s.
9. *Kuznecova N.F.* Problemy kriminologicheskoi determinacii / *Kuznecova N.F.* ; pod red. V.N. Kudrjavceva. — M. : Izd-vo Mosk. un-ta, 1984. — 200 s.
10. *Kostenko A.N.* Princip otrazhenija v kriminologii (sistemnoe issledovanie psihologicheskogo mehanizma kriminal'nogo povedenija) / *Kostenko A.N.* — K. : Nauk. dumka, 1987. — 124 s.
11. *Kostenko O.M.* Modernizatsiia doktryny suchasnoi kryminolohii u paradyhmi sotsialnoho naturalizmu / *O.M. Kostenko* // *Visnyk Asotsiatsii kryminalnoho prava Ukrainy.* — 2014. — № 1(2). — S. 190–208.
12. *Tymchuk O.L.* Okremi aspekty problemy determinatsii zlochynnosti u suchasni ukrainskii kryminolohii / *O.L. Tymchuk* // *Naukovyi visnyk Khersonskoho derzhavnoho universytetu.* — 2016. — Vypusk 6. Tom 3. — S. 91–95.
13. *Polishchuk H.S.* Deiaki pytannia metodolohii analizu determinant zlochynnosti / *H.S. Polishchuk* // *Kryminolohichna teoriia i praktyka: dosvid, problemy sohodennia ta shliakhy yikh vyreshennia : Tezy dopovidei nauk.-teor.konf. (m. Kyiv, 20 bereznia 2014 roku)* / Red. kol. V.V. Kovalenko, V.V. Cherniei, O.M. Dzhuzha, V.V. Vasylevych ta in. — K. : Natsionalna akad. vnutr. sprav, 2014. — 354 s.
14. *Inshakov S.M.* Kriminologija: Uchebnik / *S.M. Inshakov.* — M. : Jurisprudencija, 2000. — 432 s.
15. *Ed. By Clutterbuck R.* The future of political violence: Destabilization, disorder & terrorism / *Ed. By Clutterbuck R.* — Basingstoke. — L. : Macmillan, 1986. — XV. — P. 21–24.
16. *Buckelew A.H.* Terrorism & the American response / *Buckelew A.H.* — San Rafael (Cal.) : MIRA, 1984. — IV. — P. 18.
17. *Bell J.* A time of terror: how democratic societies respond to revolutionary violence / *Bell J.* N. Y. : Basic Books, 1978. — P. 57.
18. *Zazworka G.* Psychologische Kriegsführung / *Zazworka G.* — Berlin, 1962. — S. 530.

Турлова Ю.А. До питання методології дослідження детермінант екологічної злочинності

У статті приділено увагу методологічним засадам дослідження детермінаційного комплексу екологічної злочинності. Наголошено, що найбільш продуктивним і виваженим є підхід, що ґрунтується на методології діалектичного детермінізму. Застосування його методів до предмета дослідження дало змогу авторці визначити певні концептуальні положення щодо сутності екологічної злочинності та її детермінант.

Ключові слова: методологія, детермінація, екологічна злочинність, дослідження, діалектичний детермінізм.

Турлова Ю.А. К вопросу методологии исследования детерминант экологической преступности

В статье уделено внимание методологическим основам исследования детерминационного комплекса экологической преступности. Отмечено, что наиболее продуктивным и взвешенным является подход, основанный на методологии диалектического детерминизма. Применение его методов к предмету исследования позволило автору определить концептуальные положения о сущности экологической преступности и ее детерминант.

Ключевые слова: методология, детерминация, экологическая преступность, исследования, диалектический детерминизм.

Turlova Yu. On the Issue of the Methodology for Research of the Environmental Crime Determinants

The article focuses on the methodological grounds for research of the set of environmental crime determinants. The author notes that the most productive and well-balanced approach is based on the methodology of dialectical determinism. Its methods applied to the subject matter of the research allowed the author to make certain conceptual statements about the nature of the environmental crime and its determinants.

Keywords: Methodology; Determination; Environmental Crime; Research; Dialectical Determinism;

Стаття надійшла до редакції 10.07.2017.